

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

УДК 373.2.015.31-053.4

Олександр Семенов

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧО СПРЯМОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті визначено ключові характеристики творчо спрямованої особистості дитини у дошкільному віці, з'ясовано, що структуру творчо спрямованої особистості становлять: система стійких мотивів до творчої діяльності (власне творча спрямованість), творчий досвід та відповідні індивідуально-типологічні особливості: характер, темперамент, здібності. Формування творчої особистості слід розглядати як процес створення умов з метою полегшення, сприяння, стимулювання, активізації розвитку її творчих можливостей. Розвиток творчості дитини дошкільного віку багато в чому залежить від організації освітнього середовища.

Ключові слова: формування, розвиток, творчість, творчо спрямована особистість старшого дошкільника, творчі здібності.

В статье представлены ключевые характеристики творчески направленной личности ребенка в дошкольном возрасте, установлено, что структуру творчески направленной личности составляют: система устойчивых мотивов к творческой деятельности (собственно творческая направленность), творческий опыт и соответствующие индивидуально-типологические особенности: характер, темперамент, способности. Формирование творческой личности следует рассматривать как процесс создания условий для облегчения, содействия, стимулирования, активизации развития её творческих возможностей. Развитие творчества ребенка дошкольного возраста во многом зависит от организации образовательной среды.

Ключевые слова: формирование, развитие, творчество, творчески направленная личность старшего дошкольника, творческие способности.

The author of the article defines the key characteristics of creatively directed personality of the child in the senior preschool age, namely: the ability of creating of something new, unique and progressive; presence of systemic social and human creative activity through creative abilities; formation of motivational and creative activity. The author has found that the structure of

the creatively directed personality constitutes the system of stable motives for creative work (in the full sense creative direction), creative experience and appropriate individual and typological features: the character, the temperament and the abilities. The forming of creatively directed personality should be regarded as a process of creating conditions to facilitate, promote, stimulate, and enhance the development of its creative possibilities. The development of creativity of the preschool age child greatly depends on the educational environment of educational institutions and character of child's interaction with others. It is proved that forming creatively directed personality of senior preschooler considered as a the process of solving individual meaningful, socially determined, creative tasks that becoming more complicated, during which the child masters the necessary a complex of qualities associated with various aspects of its life.

Key words: *forming, development, creation, creatively directed personality of senior preschooler, creative abilities.*

Проблема формування творчо спрямованої особистості різноаспектна, привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і містить значний доробок у психолого-педагогічній теорії. Висвітлення ключових положень здобутків провідних вчених є важливими для з'ясування змістової сутності нашого дослідження.

Як засвідчує проведений теоретико-методологічний аналіз наукових джерел, напрями досліджень щодо проблеми формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника, відображені в педагогічній теорії, можна розділити на декілька груп. Перша присвячена питанням визначення сутності творчості та творчого процесу (М. Бердяєв, С. Бондаренко, Р. Грановська, Н. Лейтес, В. Моляко, Я. Пономарьов, Н. Тализіна, Б. Теплов, В. Цапок та ін.), друга – характеристики творчих здібностей особистості (Б. Ананьєв, Л. Венгер, Л. Виготський, О. Дяченко, О. Кононко, В. Кузьменко, В. Крутецький, С. Кулачківська, Г. Костюк, М. Лейтес, Я. Пономарьов, Б. Теплов, С. Рубінштейн), третя – питанням створення умов та технологій розвитку творчого мислення (Г. Артшуллер, Н. Гавриш, З. Калмикова, В. Кудрявцев, В. Моляко, О. Матюшкін, В. Сухомлинський), четверта – особливостям розвитку творчої особистості на різних вікових етапах (Н. Бібік, І. Біла, І. Зязюн, О. Кульчицька, В. Рибалка, О. Савченко, С. Сисоєва, Л. Хомич).

Проте проблема формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника залишається відкритою у науковому пошуку через соціальну затребуваність і недостатню представленість у наукових дослідженнях.

Мета статті – різнобічне висвітлення проблеми формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у психолого-педагогічній

теорії.

Очевидно, що проблема носія творчого початку є найголовнішою проблемою при вивченні творчості, а особистість, яка творить, – виступає предметом (суб'єктом) вивчення й дослідження вчених різних галузей науки.

Визначенню поняття творчої особистості у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділено достатньо уваги (Б. Ананьєв, В. Андреев, І. Біла, С. Бондаренко, П. Гальперін, Р. Грановська, В. Кан-Калик, Д. Леонтьєв, Я. Пономарьов, Н. Тализіна, В. Цапок та інші). Творчу особистість вони визначають як особистість, межі діяльності якої охоплюють дії від нестандартного розв'язання простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі; як Людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, умінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, що бачать його сучасники і що бачили його попередники. Вчені вважають, що творча особистість повинна володіти мужністю для того, щоб піти проти течії і зруйнувати те, чому вірить сьогодні більшість.

У контексті нашого дослідження, важливим є розуміння творчо спрямованої особистості і основної її характеристики – творчої спрямованості. На підставі проведеного нами теоретико-методологічного дослідження, можна стверджувати, що творча спрямованість є сукупністю стійких творчих мотивів, що визначають творчу діяльність особистості та містять: потяги до творчості, творчі бажання, творчі потреби, творчі інтереси, творчі схильності та творчі прагнення. Ключовими характеристиками творчо спрямованої особистості, за нашим висновком, є: здатність творення чогось нового, неповторного та прогресивного; наявність системної соціально-творчої діяльності людини на основі творчих здібностей; сформованість мотиваційно-творчої активності. Тоді внутрішньою передумовою до творчості, ядром розвитку творчої особистості та її буття є креативність.

Структуру творчо спрямованої особистості становлять: система стійких мотивів до творчої діяльності (власне творча спрямованість), творчий досвід та відповідні індивідуально-типологічні особливості: характер, темперамент, здібності. У результаті, індикаторним показником та рушійною силою творчо спрямованої особистості виступає її творча активність [12]

Аналіз літературних джерел свідчить, що у вітчизняній психології широко розроблялась і досліджується нині проблема творчих здібностей особистості. Вона характеризується як проблема творчого, продуктивного мислення, на відміну від репродуктивного. У дослідженні О. Матюшкіна підкреслюється роль дорослого у розвитку творчих здібностей дитини. Звертаючи увагу на той факт, що у дітей дошкільного віку виникає безліч

запитань стосовно предметів, об'єктів та явищ оточуючого природного й соціального світу, вчений зазначав, що саме в процесі взаємодії дитини з дорослим відбувається перетворення дитячих запитань із засобу спілкування у ланку самостійного мислення. За умов задоволення, підтримання та спрямування дорослими емоційно-пізнавальної потреби дитини, вона виникає знову і проявляється у потребі нових вражень та соціальних контактів, у прагненні активно діяти: експериментувати, творити, перетворювати. Пізнавальна активність дитини є основою її пізнавальної мотивації і, на думку О. Матюшкіна, найбільш загальною характеристикою і розвиваючим механізмом творчості [9, с. 30].

Учені сходяться на тому, що існує міцний зв'язок між творчими здобутками дитини в будь-якій творчій діяльності та розвитком її інтелектуальної сфери. Творчість дітей, як зазначав Л. Виготський, визначається, насамперед, оригінальністю прийомів і організацією діяльності. Головне в дитячій творчості – це усвідомлення дитиною себе як активного перетворюючого начала, що реалізує в процесі цього перетворення свою особистість і свої окремі здібності, знання та вміння. Творчість дітей визначається не в об'єктивно новому кінцевому продукті, а в самостійному створенні дитиною системи власних взаємовідносин зі світом, у перетворенні навколишнього середовища і себе в цьому середовищі.

Дослідження Л. Венгера засвідчило, що розвиток дитячих здібностей включається в цілісний процес психічного розвитку дитини, а самі здібності, в яких автор вбачає орієнтовні опосередковані дії, що дозволяють виконувати різні за складністю завдання, виявляються ядром розвитку вищих психічних функцій. Теорія Л. Венгера щодо розвитку здібностей дітей стала природною основою для подальшого вивчення проблеми розумових здібностей в дошкільному дитинстві. Цінними для практики є дані вченого про роль і місце творчих завдань у забезпеченні єдності емоційно-когнітивного досвіду дитини, що зумовлюється рівнем розвитку її творчої уяви та символічного опосередкування [3].

Ідеї Л. Венгера були співзвучні ідеям Б. Теплова. На його думку, здібності дитини не стільки виявляються, скільки виникають і формуються в діяльності. Проте не окремі здібності безпосередньо визначають успішність діяльності, а лише їх своєрідне поєднання, що характеризує кожен конкретну особистість. Виходячи з таких міркувань, Б. Теплов стверджував, що не можна безпосередньо переходити від питання наявності окремих здібностей до питання про можливість успішного виконання особистістю тієї чи іншої діяльності. Цей перехід може бути здійснений лише через інше, більш синтетичне поняття. Таким поняттям є «обдарованість», або якісно своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить можливість досягнення більшого, або меншого успіху у

виконанні тієї чи іншої діяльності [8].

Детальний аналіз психолого-педагогічної літератури, зокрема робіт О. Запорожця, В. Зінченко, О. Леонтєва, А. Леушиної, Г. Люблінської, Л. Обухової, М. Поддьякова, С. Рубінштейна, О. Усової, Е. Юдіна та інших виявив, що розвиток творчої особистості виражається в психологічних, педагогічних і біологічних характеристиках, з метою вивчення яких проблема розвитку творчої особистості дошкільника почала розглядатися в декількох аспектах: методологічному, біологічному, психологічному, педагогічному.

На думку ряду науковців (Г. Костюк, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Кульчицька, С. Ладивір, Т. Піроженко, Ю. Приходько, Л. Проколієнко) саме дошкільний вік є оптимальним періодом входження особистості в сферу творчої діяльності. Ґрунтуючись на дослідженнях Л. Виготського, О. Запорожця, В. Давидова, Д. Ельконіна, В. Кудрявцева, О. Матюшкіна, М. Поддьякова, вони пояснюють це тим, що у дошкільному віці діти вже набувають певних знань та життєвого досвіду і можуть творчо використовувати їх у своїй діяльності.

Так, Л. Виготський, досліджуючи проблеми творчості, обґрунтував думку про те, що в дошкільному віці розвивається здатність іти від думки до дії, що робить можливою творчу діяльність: «Одне з найважливіших питань дитячої психології та педагогіки – це питання про розвиток творчості і про значення творчої роботи для загального розвитку і змушнення дитини. Уміння з елементів створювати ціле, комбінувати старе у нові поєднання і становить основу творчості» [4, с. 7]. Він також вважав, що первинна форма дитячої творчості синкретична, тобто така, в якій окремі види мистецтва ще не розчленовані і не спеціалізовані. У дітей існує з'єднання різних видів мистецтва в одній цілій художній дії. Дитина складає і представляє те, про що вона розповідає. Дитина малює і одночасно розповідає про те, що вона малює. Також Л. Виготський підкреслював, що розвиток дитячої художньої, як і будь-якої іншого творчості має бути вільним, не примусовим і необов'язковим. Ця думка тривалий час залишалася поза увагою практиків – вихователів дітей дошкільного віку. Підпорядкування освітнього процесу в закладах освіти жорсткій зумовленості планів і програм, виховними та навчальними завданням, прописаних в них, призвело до того, що творчу активність також почали розглядати як планову й обов'язкову. Розвиток творчої особистості можливий лише за умови створення розвивального середовища та забезпечення атмосфери творчості.

О. Запорожець, продовжив розвивати ідеї Л. Виготського. Зокрема, досліджуючи роль розумових і практичних дій дітей дошкільного віку у розвитку мислення, він прийшов до висновку, що і пізнання дитиною навколишнього світу, і розвиток її творчого начала починається не з

теоретичних міркувань, а з практичних дій – вільного оперування предметами й матеріалами. Інший важливий висновок: розвиток кожної дитини йде своїм особливим шляхом, в якому загальні закономірності виявляються в індивідуальній формі [5].

На науково-експериментальній основі дослідження творчих процесів було здійснено В. Давидовим, Д. Ельконіним, В. Кудрявцевим, О. Матюшкіним, Я. Пономарьовим. В. Моляко була розроблена психологічна концепція стратегіальної організації процесу творчості, а також авторська тренінгова система КАРУС, що отримала свою назву від перших літер назв стратегій вирішення творчих задач: комбінування, аналогізування, реконструювання, універсальна та випадкова підстановка, спонтанність. Виходячи з системи КАРУС, конструктивне мислення пов'язане насамперед із розв'язуванням різного роду конструктивних задач, що передбачає перетворення інформації, актуальної для їх розв'язування, відповідно до умов задачі з метою створення певної структури з певними функціями [10].

У дошкільному віці творчість виявляється в різних видах діяльності: грі, конструюванні, зображувальній, театралізованій, музичній. Виходячи з видів діяльності, можна виділити види дитячої творчості або творчої спрямованості дитини: ігрову, зображувальну, театралізовану тощо. Завдання дорослих – забезпечити умови для виявлення, підтримки та розвитку творчості дітей.

О. Кульчицькою були визначені особливості прояву обдарованості в дитячому віці, що передують розвитку творчості. Серед них вона виділяла:

1) мотивованість інтересом, здивуванням і задоволенням. Причому результат діяльності дитини найчастіше є значущим лише для неї, він не має суспільного значення, на відміну від результату діяльності дорослого;

2) гетерохронність: здібності дитини можуть проявитися індивідуально в будь-якому віці, хоча спостерігається певна закономірність: музичні, художні літературні здібності (саме поетичні) проявляються дуже рано;

3) творчість може бути реальністю – чіткою і у всьому зрозумілою, а може бути потенційною формою;

4) перебування на підсвідомому рівні: дитина не може сама зрозуміти, чому їй подобається той, або інший вид діяльності;

5) прояв різних форм дисинхронії, а саме: між середовищем (освітній заклад, а інколи і батьки) і непересічною особистістю дитини, творчо обдарованої, з її загальним високим рівнем розвитку психічних процесів, швидкістю і гнучкістю мислення, вмінням швидко оцінювати ситуацію, високим рівнем синтезу [7, с. 16–17].

Досліджуючи прояв творчості дітей у різних видах діяльності, дослідники зазначали високі можливості їх творчого потенціалу. Зокрема

Н. Ваганова, вивчаючи можливості сприйняття дітьми поезії, констатувала, що у старших дошкільників виявляються тенденції до творчого осмислення основного змісту поетичного тексту, проявів їх творчого потенціалу. При цьому виділяла такі основні прояви мислення дітей: інтуїтивне (розуміння досягається у вигляді швидкої здогадки); аналітичне (об'єднання окремих деталей, що виділяються першими); синтетичне (розуміння загальної суті твору, його основної думки); імпровізаторське (надання нового сенсу, суб'єктивного коментування); помилкове (коли має місце перекручення смислу, в словесний аналіз включаються зовсім недоречні або фантастичні об'єкти, предмети, події, істоти тощо) [9, с. 41].

Розглядаючи можливості творчого розвитку дітей дошкільного віку у конструктивній діяльності, І. Біла наголошувала на необхідності її емоційного насичення, що забезпечується образністю та оригінальністю ігрових дій: перевтіленням у конкретний образ, використання діалогів тощо. Для розвитку творчого начала дитини дошкільного віку нею були запропоновані до використання такі стратегії:

- аналогізування (використання старих рішень, минулого досвіду або досвіду інших людей для розв'язання нових задач);
- комбінування (знаходження різноманітних поєднань, перестановок, сполучень, розміщень частин і елементів в порядку та відношеннях, що визначені метою чи умовами задачі);
- реконструювання (пошук антиподів, інверсія – «зроби навпаки», забезпечує контрасти, фантастичні рішення, поєднання протилежностей тощо) [1].

Серед пріоритетів в організації освітнього процесу Р. Науменко були визначені такі:

- індивідуалізація навчально-виховного процесу;
- активізація навчально-розвивальної діяльності шляхом створення проблемних ситуацій;
- мотивація дитини на самостійний пошук вирішення проблеми чи задачі;
- встановлення ділових партнерських відносин у системі педагог-вихованець, що сприяє вільному вибору, винахідливості дитини, забезпечує його право на ініціативу та творчість [11, с. 59].

Провідними чинниками гальмування творчості та винахідливості дітей В. Кузьменко називає установку педагогів на здійснення розгорнутого та однозначного інструктажу у роботі з дітьми, завершеність та досконалість пояснень, вказівок, засвоєння готових схем перетворення дійсності, відсутність практичної значущості створюваного дітьми продукту, неможливість його застосувати у самостійній діяльності, відсутність проблемності у завданнях [6].

Аналіз науково-педагогічної і психологічної літератури з проблеми

творчості дозволив зробити висновок щодо багатоаспектності поглядів учених на її природу, структуру, шляхи формування та недостатню розробку питання щодо розвитку творчих здібностей, зокрема у дітей дошкільного віку. Розвиток творчих здібностей має важливе значення для всебічного розвитку особистості. Формування творчої особистості слід розглядати як процес створення умов з метою полегшення, сприяння, стимулювання, активізації розвитку її творчих можливостей. Розвиток творчості дитини дошкільного віку багато в чому залежить від організації освітнього середовища в освітніх закладах та характеру взаємодії дитини з оточуючими.

Формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника розглядається нами як процес вирішення індивідуально значущих, соціально детермінованих, творчих завдань, що все більш ускладнюються, в процесі чого дитина оволодіває необхідним комплексом якостей, пов'язаних з різними аспектами її життєдіяльності. Формування творчої особистості – це вдосконалення системи її творчих відносин до різних аспектів життєдіяльності. Реалізуючи свої відносини, що все більш і більш ускладнюються, особа об'єктивує себе в новій творчій якості.

Водночас було констатовано, що більшість досліджень з піднятої проблеми належать психологам. Кількість педагогічних досліджень з питань формування творчо спрямованої особистості дитини дошкільного віку досить обмежена.

Потребують вивчення питання перебудови освітнього процесу в сучасних закладах освіти для дітей дошкільного віку, зокрема у площині збільшення простору свободи дітей у виборі, змісті та способах реалізації різних видів діяльності, побудови індивідуальних траєкторій руху в освітньому процесі, партнерських взаємин з дорослим. Недослідженими лишаються питання організації діяльності, спрямованої на діагностику творчих здібностей дітей, виявлення та розвиток творчої спрямованості у позашкільних навчальних закладах освіти, де існують групи для найменших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла І. М. Творча конструкторологія в розумовій діяльності дошкільників [Текст] / І. М. Біла // Обдарована дитина, 2010. – № 9. – С. 56–63.
2. Ваганова Н. А. Як діти старшого дошкільного віку сприймають і розуміють поезію [Текст] / Н. А. Ваганова // Обдарована дитина, 2010. – № 1. – С. 35–41.
3. Венгер Л. А. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания [Текст] / Л. А. Венгер. – М. : Педагогика, 1986. – 224 с.

4. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : Смысл, 2005. – 512 с.
5. Запорожець А. В. Избранные психологические пруды: В 2-х т. – Т.1. – Психологическое развитие ребенка [Текст] / А. В. Запорожець. – М. : Педагогика, 1986. – 320 с.
6. Кузьменко В. У. Діагностика винахідливості дошкільника: основні методи та результати вивчення [Текст] / В. У. Кузьменко // Обдарована дитина, 2011. – № 2. – С. 60-65.
7. Кульчицька О. І. Психологічні особливості дітей дошкільного віку [Текст] / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина, 2014. – № 4. – С. 14–28.
8. Лейтес Н. С. Проблемы способностей в трудах Б. М. Теплова [Текст] Н. С. Лейтес // Вопросы психологии. – 1996, № 5, С. 39–51.
9. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности [Текст] / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989, № 6. – С. 29–33.
10. Моляко В. О. Творча конструкторологія (пролегомени) [Текст] / В. А. Моляко. – К. : Освіта України , 2007. – 388 с.
11. Науменко Р. А. Моніторинг виявлення та розвитку інтелектуально та творчо обдарованої молоді у позашкільних закладах [Текст] / Р. А. Науменко // Обдарована дитина, 2010. – № 4. – С. 57–63.
12. Семенов О. С. Творчо спрямована особистість старшого дошкільника: сутність та характерні особливості [Текст] / О. С. Семенов // Наука і освіта: науково-практичний журнал / Серія: педагогіка і психологія. – Одеса: ПНПУ, 2014. – № 10/СХХVII. – С. 190–194.